

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун Хөнденен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни

өөредилге талазы-биле
директорнун
оралакчызы

Ооржак С.К./

«23» 08 2023 ч

Бадылааны

Хөнденен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазынын
директору

В.Кенден-оол В.К./

Дужаал № 81
«23» 08 2023 ч

8-ки (сески) класска
тыва чогаал эртеминге
ажылчын программа
2023-2024 өөредилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хөнденен 2023

Тайылбыр бижик

8-ки класстын тыва чогаал эртемийн өөрөдилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөрөдилгенин 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн чижек өөрөдилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарнын «Төрээн чогаал», 8-9 класстарнын «Тыва чогаал» өөрөдилге номнарынга дүүштүр кылдыган. Кызыл 2021 ч.

Ажылдаар өөрөдилге ному: М.А. Кужугет, Л.Х. Ооржак Тыва чогаал. 8 класс. – Кызыл: Тыванын ном үндүрер чери, 2022. – 320 ар.

Төрээн чогаал эртемийн өөрөдилгенин ФКӨС негелделери-биле түннелдери:

Сагыш-сеткил делегейин хевирлээринге хөй талалыг салдарлыг төрээн (тыва) чогаал эртемийн өске эртемнер-биле холбаштырып өөрөдилге үстүнде салдыган сорулганы чедип алырынга дээштиг. Төрээн (тыва) чогаал эртемийн өөрөдилгенин түннелдери предметтиг, метапредметтиг база бот- тускайлаң бооп илерээр.

Бот-тускайлаң түннелдер төрээн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билер; номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып шыдаар; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүнө чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, эпиг-чөптүг аажы- чаңыг кижинин хевирлеттингенин база төрээн (тыва) чогаалга өөрөдилген билиинин деңнелин илередир.

Предметтиг түннелдер төрээн (тыва) чогаалга өөрөдилген бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдын аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген төөгүзүн, композициязынын тургузуун, дылынын уран чурумалдыг аргаларын дээш о.ө.) шингээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдын идеяын деңнеп, ханы сайгарып билер, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчунун хевирлеттингенин түннелин илередир; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугаанын байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээн тодарадыр.

Метапредметтиг түннелдер билиг шингээдилринин бот-хуу ажил- чорудулгазын углап-баштап, аайлап билер, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунун туружун, үзел-бодалын камгалап билер, өөрөдилгени төрээн (тыва) чогаал эртемийнтен дашкаар шингээдил өөрөдилгенин, тыва литературанын укталган дөстөрүн болгаш оон төөгүзүнүн үе-чадаларынын онзагай демдектерин, чогаал сайгарылгазын улустун аас чогаалы, эрте- бурунгу түрк бижиктин тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын тодарадып, бүгү эртемнерни чергелештир шингээдил өөрөдилге арга, мергежилдерни билирин тодарадыр.

8-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРӨНИКЧИНИН ШИНГЭЭДИРКОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түннелдер

Өөрөдилгичилер шингээдил алыр:

- кижинин мөзү-шынарынын болгаш эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге чечен чогаалдын салдарын тайылбырлап билер;
- символиктин оворларнын делгем ужур-утказын тодарадып билер;
- «Чөөн чүк», «эр сөс», тоожукчу маадыр болгаш оон-даа өске таваржы бээр билиишкыннернин уткаын сайгарып билер;
 - авторнун чогаал бижиер бот-тускайлаң аянын, дылынын онзагайын билер;

- дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал темазын болгаш идеязын тодарадырынга салдарлыын билир;
- чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билир;
- сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренир;
 - нарын, философчу уткалыг чогаалдарның идеялиг утказы-биле ажылдап билир;
- угаап боданырын сайзырадыр;
 - чогаалдарда өөредиглиг чугааларның идеялиг утка илередиринге база теманы бадыткалдыг ажыдарынга салдарлыын тодарадып билир;
 - чагыг, сургаал сөстөргө даянып, чиге, тода аас болгаш бижимел харыыларны берип билир;
 - чогаал темазынга даянып, ханы угаадыглыг, сайгарылгалыг чугаага киржир, бодалдарын хостуг илередип билир;
 - чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижи, амыдыралдың чидиг айтырыгларынче көрүжү, бот-хуунуң туружун илередирин билир;
 - авторнуң стили, чогаалдың дылы болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыр;
 - чогаал жанрларынга дүүштүр оларның онзагайларын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып шыдаар;
 - чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билииш-киннерни билир;
 - символиктиг окур-хевир деп билиишкинни боттарының деңгели-биле сайгарып шыдаар;
 - детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын тодарадырынга салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың аас чогаалдан үндезинниг харылзаалыын билир;
 - чогаалда болуушкуннарны төгүлүг үе-биле чергелештирбодунуң билип турары-биле сайгарып билир;
- тыва дылче очулдурган чогаалдар дугайын билир;
- комментарийлиг номчулганы күүседип билир;
- чогаалдың композициязын сайгарып шыдаар;
 - чогаалдың адының, эпигравының идеялиг утказын тодарадыпшыдаптар;
 - уран чүүлдүң бүгү хевирлери-биле чогаалды чергелештир шиңгээдип билир;
 - төрөөн чер, төрөөн дыл, чөрөөн чон дугайында чогаалдарны өөрөнгенин аайы-биле бөлүктөп, сайгарып билир;
 - ава дугайында чогаалдарның идеязын амыдырал болгаш чогаалдан алган бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билир;
 - 3. А. Намзырай болгаш өске-даа херээжен чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын билир;
 - мөзү-шынар темазында бижиттинген чогаалдарның өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын илередип билир;
 - чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шиңгээдип, бот-тускайлаң ажылдап билир;
 - аяанныг номчулганың негелдезинге дүүштүр (монолог, диалог, рольдап) номчуурун билир;
 - элээдилер делегейинде, өг-бүлө болгаш ниитилелде көдүртүнүп турар чидиг социал айтырыгларга хамаарышкан чогаалдарны сайгарып, бот-хуузуңуң көрүжүн чиге, тода тайылбырлап билир;

— угаап-боданышкынның болгаш өске-даа угланыш- кыннарлыг бижимел ажылдарны күүседип билир;

— аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонуургап, дыңнап, сайгарып билир;

— библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

Өөреникчи шингээди ап шыдаптар аргалыг:

— кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге уран чүүлдүн бир хевири чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;

— чурттуң төөгүзү болгаш чогаалчының чогаадыкчы ажыл- ижиниң аразында харылзаалыын шингээдип алыр;

— литературлуг дүрүм, терминнер болгаш билиишкиннерге хамаарышкан сөстөрни мөзү-шынар болгаш эстетикага дүүшкен чидиг айтырыгларны шиитпирлээринге чогумчалыг ажыглаар;

— бойдус чурумалы (пейзаж) тема болгаш идея ажыдарының чепсээ дээрзин шингээди;

— новелла жанрының онзагай талаларын илередип билир, ында композиция тургузуун, дылдың чурумалдыг ажыглалының база өске-даа аргаларның чогаал маадырларының иштики делегейин билип алырынга салдарын тодарадып билир;

— тыва литератураның тургустунуп, хөгжүп эгелээн чылдарында тыва чогаалчыларның шии жанрының хевирлериниң сайзыраарынга салдарын каксы билир;

— либретто жанрының онзагайын тодарадып билир, улустуң аас чогаалының ук хевирниң сайзыраарынга ужур-дузанын билир;

— очерк жанрының онзагайын тодарадып билир, ук жанрда бижиттинген чогаалдарны билир;

— чечен чогаалдарның мөзү-шынар болгаш ниитилелде чөптүг эвес айтырыглар шиитпирлээринге салдарлыын тодарадып, чогаалдарның теманын илередип билир;

— кижилер аразында янзы-бүрү харылзааларны ажыдарынга чечен чогаалдың салдарын ажыдып билир;

— мөңгө үе, сагыш-сеткилдин арыы, үе маңы дугайында угаапбоданып билир;

— чогаалдарның төрүттүнген чылдагааннары, төөгүзү-биле ажылдап билир, херек кырында амыдыралда бар маадырларның чуртталгазы-биле таныжар;

— чоннуң амыдыралчы көрүжүн аас чогаалы, фольклор дузазы- биле тодарадып билир;

— сюжет болгаш композиция дугайында билигни билир;

— чогаал аттарының, ооң иштинде омур-хевирлерниң символиктиг ужур-утказын билир.

Тема	шагы	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-колажыл-чорудулгазы
	1	Кижиниң иштики делегейин база долгандыр делегейни шинчилээриниң уран аргазы – чечен чогаал, ол уран чүүлдүң бир хевири дээрзин илередири. Чечен чогаалдың кижиниң мөзү-шынарының, эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге, угаан- бодалының делгемчииринге салдарын билири. Уран сөстүң мөзү-шынар, эстетиктиг көрүш, угаан-бодал сайзырадыр күштүг талаларын билири. Ниитилелдин болгаш чогаалчының чогаадыкчы көрүжүнүн аразында харылзаалыын тодарадыры
Таңдым турда, таңдаш-ла мен		
Сарыг-оол С. А. «Улуг-Хемим» Чогаал теориязы: шүлүглел	4	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Лириктиг маадырның омур-хевири болгаш Улуг-Хеминиң чурумалын көргүскениниң онзагайын сайгарып ажылдаары, оларның чогаал идеязын илередиринге салдарын тодарадыры. Шүлүглелдин композициязы-биле ажылдаары. Лириктиг маадыр болгаш хем чурумалын өске чогаалчыларның ажылдарын деңней сайгарып ажылдап билири. Чогаалчының ажылдарында төрөөн чериниң төөгүзү, сайзыралы-биле холбаалыг онзагайын тодарадыры. Өөрөнгөн литература теориялыг терминнер, билиишкиннерни билири. Чогаалды шээжи-биле аяңныг номчууру
Кюнзегеш Ю. Ш. «Дыт»	2	Дылдың чурумалдыг аргала-рының чогаалга салдарын тодаратпышаан, чогаал сайгарылгазын күүседир. Кижиле бойдустуң быжыг харылзаалыын, шүлүктүн философчу уткаын билири. Лириктиг маадырның омурунга, ооң бот-хуунуң иштики чугаазынга үнелел бээри. Бодунуң билип турары-биле, мөзү-шынар, чарашты хүлээпалыр дугайында айтырыгларны сөзүглелден бадыткалдыг чижектерлиг илередип билири
Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизи мен»	2	«Чөөн чүк» деп билиишкинниң делгем уткаын чогаалчының ажыглаанын тодарадып билири. Символиктиг омурларның ужур-утказын илередири. Шүлүктүн темазы болгаш идеязын тодарадырынга шүлүктүн бижиттинген аяныныңонзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының салдарлыын билири. Чогаалды шээжи-биле аяңныг номчууру
Доржу М. Б. «Даг эзири»	1	Амыдыралдың үнөзүн илереткениниң онзагайын, чогаалда көдүртүнгөн чидиг айтырыгны чогаал сөзүглелинге даянып тодарадып билири. Новелланың темазынболгаш идеялиг ужур-утказын тодарадыры. Маадырларның, ачаның болгаш эзирниң омур-хевирлерин чергелештир сайгарып билири. Символиктиг омурларның ужур-утказын тодарадып

		билири. Улугларның өөредиглиг чагыгларын сактып ап, хүлээп билири. Тыва литературада новелла жанрының сайзыралынга чогаалчының үлүүн илередип билири
Сүрүн-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	2	Чогаалды аянынг номчууру. Шүлүктүң темазы болгаш идеязын тодарадырынга авторнуң овурунун салдарын тодарадып билири. Чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының идеялиг салдарлыын сайгарып билири
Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүң ужары»	1	Шүлүктүң тургузуунун онзагайын, уран чурумалдыг аргаларының дээштиин, идея ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Лириктиг маадырның овурун база Хүт ужарының чылдың аңгы-аңгы үелеринде дылдың чурумалдыг аргалары-биле илереткенин тодарадып билири. Хүт чурумалын болгаш кижиниң иштики сеткилин деңнелгелиг сайгарып билири
Кудажы К-Э. К. «Танды кежии»	4	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын, ооң композициязын, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайын идея ажыдарынга ажыглаанын тодарадып, сайгарып билири. Чолдак-Кадай болгаш Көк-Кадай кырган-авайларның өөредиглиг чугааларының чогаалдың идеялиг утказын, темазын ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Маадырларның иштики делегейин чогаал сөзүглелинге даянып, ажыдып билири. Чоннуң ёзу-чаңчылдарын шингээдип, амыдыралга ажыглап чоруурунга, дириг амытаннарга хумагалыг болурунга кижизиттинери. Чогаалга план тургузуп билири база план ёзугаар эдерти чугаалап билири
Байсалова З. С. «Тайга ээзи»	2	Чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билири. Сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренири. Чогаал темазынга даянып, ханы, сайгарылгалыг угаап боданып чаңчыгары, бодалдарын хостуг илередип билири. Чагыг сөске даянып, философчу угаап боданырын сайзырадыры, аас чугаага бодалды бадыткалдыг, чиге чугаалап өөрениринге чаңчыгары. Тоожукчу маадыр болгаш «эр сөс» деп билиишкинни деңнелгелиг тайылбырлап билири. Чогаалдың дылы, авторнуң стили болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыры
Намзырай З. А. «Дуруяалыг-Шөл»	1	Шүлүктү аянынг номчууру. Шүлүк чогаалының онзагайын сайгарып чаңчыгары. Идеяны илередириниң аргаларын билири. Чогаалдарны деңней сайгарып өөрениринге чаңчыгары. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Аңгы-аңгы чогаалчыларның бойдус темазынга бижиттинген чогаалдарын сайгарарынга идепкейлиг киржири
Тараам турда, тодуг-ла мен		
Кудажы	3	Чогаал адының, эпиграфтың идеялиг утка илередиринге

К-Э. К. «Тараа»		салдарын сайгарып билири. Чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шиңгээдип, бот-тускайлаң ажылдап билири. Суваңның овур- хевирин то-дарадып, ада кижизидилге дугайында чугаа тургузуп билири. Найырал темазын чырытканын илередири. Сөс-биле ажылдап өөрениринге чаңчыктылары. Чогаалга план тургузуп, долу азы шилилгелиг сайгарылга кылыры. Аас, бижимел ажылдарны күүседип чаңчыгары
Неверов А. С. «Аъштыг-чемниг Ташкент хоорай» (6-гы класстан уланчызы)	1	Чогаалдың кижизидикчи сал-дарын тодарадып билири. Сөзүглелде кижилерниң шы- дамык, турум, быжыг туруштуг, харысалгалыг аажы-чаңныг болурун чырытканын тодарадыры. Чогаалчы дугайында медээлер-биле бот-тускайлаң таныжып билири. Мишка Додоновтуң овур-хевиринге үнелел бээри
А.Үержаа «Ажыл»	2	Шүлүктүң идеялиг утказын тодарадып, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын болгаш дылдың уран чурумалдыг аргаларының ажылгалын илередип билири. Сөс, ооң утказының ханы, делгемин илередип билири. Чогаалдың кижизидикчи салдарын сөзүглелге даянып, тодарадып билири. Чогаалчы дугайында медээлер чыып, бот-тускайлаң ажылдап билири. Авторнуң көрүжү, авторнуң туружу деп билиишкин-биле ажылдап өөренири. Угаап-боданыышкынныг бижимел ажылды күүседип билири
Кудажы К-Э. К. «Кымыская- тар»	1	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларыныңчогаал идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Кижичурттуг, куш уялыг		
Көк-оол В. Ш. «Самбажык»	5	В.Көк-оолдуң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжып, билип алыры. Чогаалда болуушкуннарның төөгүлүг үндезинниин тодарадып билири. Тывага аңгы демиселин, чоннуң коргуш чок маадырлыг чоруун шииде көргүскениниң онзагайын тодарадып билири. Маадырлар болгаш оларның иштики делегейи, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалы деп билиишкиннерни сайгарып билири. Шии чогаалын рольдап номчуурунуң аянын шиңгээдип билири. Детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын көргүзеринге салдарын тодарадып билири. Шии жанрынга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннернибилири. Чогаал маадырларынга аас, бижимел үнелел берип билири. Чечен чогаалдың сөзүглелинге даянып, чогаалдың идеялиг утказын, чогаалчының чечен көрүүшкүнүн уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып сайгарып билири
Сарыг-оол С.А.	3	Номчаан чогаалының утказын, дылының чеченин, өске чогаалдар-биле ылгалдыгболгаш дөмей талаларын билири. Чогаалды кезектерге чарып, план тургузуп

		билири.
«Чечен биле Белекмаа» Чогаал теориязы. Ши дугайында билиг		Жанр талазы-биле онзагайын илередип, либретто деп билиишкинни тайылбырлап билири. Дылдың чурумалдыг арга-ларының чогаалда салдарлыын, улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын сайгарып билири. Чогаалды рольдарга хуваажып, аянный номчууру. Чогаалдың утказынга дүүштүр диалог болгаш монолог чугааны тургузуп билири. Тыва улустуң чаңчылдарын көргүскениниң кижизидикчи дээштиин илередири. Р. Д. Кенденбильдин «Чечен биле Белекмаа» деп операзы-биле онлайн хевирге таныжары: vk.com/video-59838956_456239616
Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1	Шиллерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжары. Шииниң темазын, идеязын тодарадып билири. Чогаалдың сюжедин аас-биле дамчыдып билири (план ёзугаар долу азы шилилгелиг). Чогаал сюжединиң төөгү-биле харылзаалыын тодарадып, тыва чогаал-биле деңней сайгарып билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	2	Авторнуң чогаадыкчы намдары-биле делгем таныжары. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазын илередири. Кускуннуң символиктиг овурун чогаалда ажыглаанының онзагайын билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың тема болгаш идея илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Философчу уткалыг чогаалдың кол бодалын бадыткалдыг чижектерлиг илередип өөренири. Чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгны, чагыг бүрүзүнүң символиктиг утказын тодарадып билири. Чогаалчының хууда чогаадыкчы стилин бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири
Өлчей-оол М. К. «Төлөвир»	2	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалда мөзү-шынар айтырыын көдүргени болгаш ону номчукчуга таныштырганының онзагайын сайгарып билири
М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук» Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	3	Тоожунуң идеялиг утказының ханызын, темазының чугулазын илередип билири. Чогаалдың жанрының онзагайын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири. Чогаалды төөгүлүг хүннер-биле Тыва литературада барымдаалыг чогаалдар-биле таныжылга
Дики Церинг «Мээң оглум Далай- лама»	2	Очулга чогаалдар-биле таныжылга. Кол маадырларның омур-хевиринге үнелел бээри. Делегейниң чоннарының мөзү-шынар кижизидилгезинге, иштики сагыш-сеткил хевирлээринге, делегей чергелиг чидиг айтырыглар: тайбың чорук, бойдус камгалалы дээш о.ө. XIV Далай-лама башкының салдарлыын тайылбырлап билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
Авай, авай, авайымны		
Сарыг-оол С.А. «Херээжен»	1	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Авторнуң туружун, бодалын, сагыш-сеткилин тодарадып билири. Шүлүктүң тургузуунуң онзагайын тодарадыры,

		чоннуң ырызы бооп чоруурун билири. Аңгы-аңгы чечен чогаалдарда болгаш уран чүүлдүң өске хевирлеринде
Сарыг-оол С. А. «Авамның ынак оглу»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Орус, тыва чоннар аразында найырал темазын ажытканының, чогаалдың бижиттинген аянын, дылын бот-хуузунда азы демнежиپ сайгарып билири. Кол маадырларның овор-хевиринге үнелел бээри. Чогаалда портрет, детальдарның идеялиг утка илередиригге ужур-утказын илередип билири. Шүлүктүң композициязының онзагайын сайгарып билири. Шүлүктү шээжи-билеаянныг номчууру
Пушкин А.С. «Тураскаал»	1	Лириктиг чогаалды сайгарып билири. Шүлүкчү болгаш шүлүк деп темага хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илередип билири. <i>Шүлүкчүнүң туружу, сөстүң күжү</i> болгаш уран чечен чогаалдың дээштии деп би- лиишкиннерни сайгарып билири. Тыва дылче очулгада дылдың чурумалдыг аргаларының тема болгаш идея илередиригге салдарлыын сайгарып билири
Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу» (тоожудан үзүндү)	3	Салым-чаянныг херээжен чогаалчы Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажил-херээ-билетаныжылга. Чогаалдың жанрын тодарадыры. Чогаалга план тургузуп билири, цитаталар ушта бижири. Тайылбырлыг номчулганы күүседир. «Талантылыг ада-ие – талантылыг ажы-төл»деп темалыг ажык чугаага киржилгелии. Эпистолярлыг жанр деп билиишкин-биле таныжылга. Чечен чогаал болгаш уранчүүлдүң өске хевирлери деп теманы тодарадып билири
Даржай А.А. «Авамга чечээм» Боодал сонет	1	А.А. Даржайның тыва литературада үнүн тодарадып билири. Ава дугайында теманы чырытканының онзагайын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиригге салдарлыын сайгарып билири. Сонет жанрының чечен чогаалдың өске хевирлеринден ылгап билири. Чечен чогаалдың кижизидилгелиг салдарлыын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири
Дуюнгар М. М. «Авамның тону»	2	Чогаалдың адының символиктиг ужур-утказын тайылбырлап билири. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга чогаалдың онзагай талаларын илередип билири. Идеялиг утка илередиригге портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының салдарын билири. Чогаалда ханы, философчу утканы шингээдири, сайгарып билири. Бодалдарын дыңнакчыга чедингир, дес-дараалашкак, билдингир, тода чугаалап билири
Намзырай З. А. «Авам мени манап орар»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын сөзүглелге даянып тодарадып билири, шүлүкчогаалын сайгарары. Өөрөнгөн чогаалдарының ниити болгаш ылгалдыг талалары,

		онзагайынгахамаарыштыр бот-тускайлаң түңнел үндүрүп билири. Шүлүктү аянныг номчууру
Кижиг болуру чажындан		
Куулар Ч.Ч. «Шораан»	5	Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга авторнуң үлүг-хуузун илередип, чогаал сөзүглелинге даянып, сайгарып билири. Тоожунуң бижиттинген төөгүзүн, кол маадырның прототивиниң, ооң амыдырал- чуртталгазының дугайын билири. Маадырның иштики делегейин илередиринге детальдарның, бойдус чурумалының база өөрөдилеге, чараш чүүлге хандыкшылының кижизидикчи салдарлыын тодарадып билири. Тыва чоннуң амыдырал дугайында философчу бодалдарының тодарап кээринбилири. Сюжет болгаш композицияны сайгарып билири
Чамыян К. Д. «Ханы дазыл»	4	Тоожунуң сюжет болгаш композициязын сайгарып билири. Чогаалда көдүртүнген айтырыгга авторнуң туружун илередип билири. Ниитилелде элээдилер болгаш ада- иелер аразында мөзү-шынар айтырыгларының чидиг талаларын илереткениниң чугулазын билип, боттарының хире-шаа-биле сайгарары. Кол маадырның иштики делегейин ажыдарынга детальдарның, бойдус чуру-малының салдарын тодарадып билири
Ооржак Л. Х. «Өңүг кижиг»	1	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга чогаалдың онзагай талаларын илередип билири. Монолог чугааның, портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының чогаалда ханы, философчу утканы илередиринге салдарын билири. Ава болгаш ажы-төл темазын, кижилер аразында харылзааларны көргүскениниң кижизидикчи салдарын сайгарып билири
Ховалыг А. Х-О. «Үш үнө»	1	Шүлүктүң адының символиктиг утказын сайгарып билири. Чогаалда авторнуң туружун: төрөөн черинге, чонунга база ие дылынга ынакшылынилередип билири
Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1	Расул Гамзатовтуң «Мой Дагестан» деп ному-биле таныжары. Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонугаргап, дыңнап, сайгарып билир. Чыл дургузунда өөрөнгөн билиин камгалап билири. Катаптаашкын, янзы-бүрү үндезиннерден видео-материалдар көөрү. Бодунуң чогаадыкчы, улус-биле харылзажыр болгаш оон-даа өске арга, мергежилинсайзырадып, чөптүг ажыглап билири. Бодунуң болгаш эштериниң билиин үнелеп билири. Чогаал номчуурунга сонугаргалды. Интернет четкизинде медээ-лерин сонугаргаары:

		URL: http://tuvancenter.com/o-nas/
	68	

8-ки класска тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Тема	Ш а г ы	Онаалгазы	Ай,хүнү		кап сыр ылг а
				план	фак т	
Кирилде						
1	Чогаал дугайында сөс	1				
1 кезээ. ТАҢДЫМ ТУРДА,ТАҢДАШ-ЛА МЕН						
2	Степан Агбаанович Сарыг-оол С.А.Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажил- ижин дугайында беседа. «Улуг-Хемим» деп шулуглелде кижиге болгаш бойдус дугайында ханы бодаашкыннарнын туннели.	1	Ар 12 бижимел ажил: 1,2,3-ку эгелерден метафора, эпитет, диригжидилге, эпитеттерни ушта бижиир.			
3	Чогаалда Улуг-Хемнин куску база чайгы пейзажтары, оларнын авторга эргими, амыдыралга янзы-буру ужу- дузалыг турганы. Амгы Улуг-Хемнин эриинде чаартылгалар.	1	ЧСК.Чогаадыг « Кустун байлаа», « Улуг-Хем кузун», « Куску хогжум» шилип алыр.			
4	ЧСК. Сайгарылгалыг кичээл.Шулуглелдин уран-чечени	1	1.Чурук чуруур 2.Пейзаж аргазын ажыглаан үзүндү тып алыр			
5	Чогаал теориязы. Шулулгел дугайында билиг	1	Конспект кылыр			
6	Дыт – чернин, дээрнин, хуннун харылзаачызы. Кижинин бойдушту дыннап билер салым-чаянаны.	1	Айтырыгларга харыылаар			
7	Чугаа сайзырадылгасы. Кыска чогаадыг: «Дыт болгаш динмирээшкинниг чаъс»	1	Чедир бижиир			
8	Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизимен»	1	Узунду доктаадыр			
9	«Чоон чук» деп билиишкин утказы. Авторнун омур-хевирлери, бодалдарынын солуну. Чуртунга чоргаарал илереткен чогаал.	1	Уран –чеченин сайгарар			
10	Доржу М. Б. «Даг эзири»	1	Арын 23 ,уруглар-биле деңге сайгарар			
11	Сүрүң-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	1	Шүлүктү аянныг номчуур, аялгазы-биле ырлаар			
12	ЧСК	1				
13	Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүң ужары»	1	Арын 26			
14	Кудажы К-Э. К. «Таңды кежии»	1	Сайгарылгалыг номчуур			
15	Тургузуу, сюжет композициязы	1	арын 32 кырган-аваларнын шеттен туттунган чугаазын аянныг номчуур			
16	Чогаалдын уран чечени, тыва езу- чаңчылдарны көргүскени	1	Сайгарып номчуур			

17	ЧСК “Таңды кежии” рецензия бижиир	1	Чедир бижиир			
18	Байсалова З. С. «Тайга ээзи»	1	Арын 37			
19	Чогаалдың уран-чечени	1	ЧСК Чогаадыг “Сөглээн сөс, керткен ыяш”			
20	Намзырай З. А. «Дуруяалыг-Шөл»	1	Арын 38 сайгарып номчуур			
2-ги кезээ. Тараам турда, тодуг-ла мен...						
21	Кызыл-Эник Кыргыз Кудажы К-Э Кудажынын чечен чугааларынын база кур болгаш куруккан черлерни шингээди алыр дээш 50-60 чылдарда чоннун шимчээшкинин дугайында башкынын кыска илеткели. «Тараам турда тодуг-ла мен» деп эпиграфтын тайылбыры	1	1.Арын 39, номчуур. 2.Чогаалчы дугайында дыңнадыг белеткээр			
22	«Тараа - К. Кудажынын бирги тоожузу. Оон эгезинде болгаш соолунде кол маадыр Тарак-оолдун амгы уеде будуруп чоруур ажыл-херээн, ниитилел байдалын коргускени.	1	1.Кыска утказын дамчыдар 2.Чогаалдың эгелеринге аттар бээр.			
23	Тараа – амыдыралдын, найыралдын, демиселдин унер достеринин бир кол чылдагааныны деп бодалды тоожуда илереткени. Чогаалдын кол овор- хевирлери.. Чогаалдын дылынын онзагайы.	1	1. Айтырыгларга харыылаар арын 52, 59 2.Кроссворд тургузар			
24	Неверов А. С. «Аыштыг-чемнигТашкент хоорай»(6-гы класстан уланчызы)	1	Сайгарылгалыг номчулга			
25	А.Үержаа «Ажыл»	1	Аянный номчуур			
26	ЧСК «Куш-ажыл кижини каастаар»	1	Арын 60, №10,11 бижимел- биле кылыр			
27	Кудажы К-Э. К. «Кымыскаяктар»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
3-ку кезээ. Киж чурттуг, куш уялыг						
28	Виктор Шогжапович Кок-оол В.Ш.Кок-оолдун чогаадыкчы намдары «Самбажык»- драматургтун тоогучу ёзу-биле угаап бодаашкыннарынын ханылаанын илереткен драма.	1	1.Чогаалчы дугайында немелде материал чыыр. 2.2-ги көжегеге план тургузар			
29	«Самбажыктын» бирги кожегед 19 вектин тончузунде тыва улустун амыдыралынга чоптуг чорук дээш демиселинин куштелгени, оон баштынчыларынын феодалдыг эрге- чагырганы тудуп хоруп, эрээ-шаажы- биле кезедир деп оралдажып турганын, чоннун анаа удурланышынын коргускени. 1-ги кожеге	1	1. Утказын чугаалап өөренир 2. 60 маадырларның тура- халыышкынының дугайында дыңнадыг			

30	«Самбажыктын» ийиги кожегеде эрг-чагырга тутканнарнын тамчыктыг амыдыралын чоннун уё-човуурунга оларнын пат-ла чанчыгып калганын коргускени. 2-ги кожеге	1	1.Дыл-домаан чедир сайгарар 2.Историзмнерни бөлүктээр.			
31	«Самбажыктын» ушку кожегезинде Алдан-маадырларнын турлаанда хун бурунун амыдыралы. Удурланышкак талаларнын аразында демимселдин соолгу шиитпирлиг чадазынче шилчээни. Самбажыктын планы. Тыва феодалдарнын шериглеринин Кара-Дагга чедип келгени. 3-ку кожеге	1	1. План тургузар 2. Айтырыгларга харыылаар			
32	Алдан-мааадырларнын аштырганы Чаагай кызыл хаяанын чырыткыланып келгеш, оже бээринин утказы «Самбажыктын» амгы уеде ужур-дузазы.	1	«Самбажык» деп шииниң база «Алдан-дургун» деп кинонун чоок, ылгалдыг талаларын эскерип, ушта бижиир.			
33	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1	Аянныг рольдап номчуур			
34	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1	Арын 134			
35	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа» Чогаал теориязы. Шии дугайында билиг	1	Арын 143, 153			
36	Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1	Сайгарылгалыг номчуур			
37	А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	1	Арын 161			
38	А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	1	Айтырыгларга харыылаар			
39	Өлчей-оол М. К. «Төлевир»	1	Сайгарып номчуур			
40	Өлчей-оол М. К. «Төлевир»	1	Сайгарып номчуур			
41	М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук»	1	Арын 173			
42	Чогаалдың уран-чечени, дылы	1	Арын 182			
43	Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	1	Конспект кылыр			
4-ку кезээ. «Авай, авай, авайымны...»						
44	Дики Церинг «Мээң оглум Далай-лама»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
45	Сарыг-оол С.А. «Херээжен»	1	Доктаадыр			
46	Сарыг-оол С. А.	1	Арын 185, айт-га харыылаар			

	«Авамның ынак оглу»					
47	Пушкин А.С. «Тураскаал»	1	Сайгарылгалыг номчуур			
48	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 189, арын 196			
49	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 203 кыска чогаадыг бижиир			
50	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 207			
51	Даржай А.А. «Авамга чечээм»Боодал сонет	1	Аянный номчуур			
52	ДуюнгарМ. М. «Авамның тону»	1	Арын 215			
53	М.М.Дуюнгар «Авамнын тону»	1	Арын 224			
54	ЧСК «Тыва хевим-чоргааралым» Төлевилел кылыр	1	Шулук чогаадыр азы чурук чуруур			
55	Намзырай З. А. «Авам мени манапорар»	1	Арын 225			
5-ки кезээ. Кижн болуру чажындан						
56	Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар Ч. Кууларнын чогаадыкчы ажыл-ижи дугайында таныжылга. «Шораан» деп тоожунун тема, идеязы.	1	1.Арын 227-274 номчуур 2.Автор дугайында дыңнадыг кылыр			
57	«Шораанда» «Човаланнын кончуун але...», «Салымга канчаар чагыртырыл? Деп эгелерде ие болгаш ада кижинин кузелдери база улусчу эмнээшкин дугайында билиишкини коргускени.	1	Викторина айтырыглары тургузар			
58	«Шораан» деп тоожунун кол маадырынын амыдыралынга даайы Сандак ирейнин салдары. Караа козулбес оолдун ооредилгеге сундулуу. «Эртем чокта эртен-даа карангы» деп билиишкинин утказы.	1	1.Кол маадырларның омур-хевирин бижиир 2.Кол маадырының прототивиниң дугайында материал тып алыр			
59	ЧСК Чогаадыг «Шораан деп тоожуда «Кижн, оон салым чолу» деп теманы бир мозулеш кылдыр чогаалчынын коргускени».	1	Чедир бижиир			
60	Кок-оол Допуевич Чамыян К. Чамыянын намдары, чогаадыкчы ажыл-ижи. «Ханы дазыл» деп тоожуда амгы уеде ортумаак школанын амыдыралында тыптып келген, нарын социал достуг айтырыгларны коптарып коргускени	1	1.Арын 275-280 номчуур. 2.Авторнуң дугайында немелде дыңнадыг кылыр.			
61	«Ханы дазылда» Пар-оол Эрендиктин салым-чолун шын орукче катап	1	1.Кол маадырларның омур-хевирин бижиир. 2.Шевер			

	эгидеринге Алексей Агар-оолдун ажыглаан боттуг аргалары.		Чудай-оолович биле Алексей Тооруквичиниң аажы-чаңын деңнеп таблица долдуарар			
62	«Ханы дазылда» Агар-оолдун, Ортунайнын, Хурелдейнин, Пар-оолдун омур-хевирлеринин тускайлаан талалары..	1	1.Уран- чеченин сайгарар. 2.Пейзаж чурумалын тывар			
63	Тоожуда авторнун ажыглаан чечен аргалары	1	Уран-чеченин сайгарар			
64	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг: «Башкы кижинин чымыштыг ажыл-ижин» К. Чамыянын тоожузунда чуруп коргускени.	1	Чедир бижиир			
65	Ооржак Л. Х. «Өңнүг кижиге»	1	Сайгарып номчуур			
66	Ховалыг А. Х-О. «Үш үнө»	1	Арын 301			
67	Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
68	Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Чайгы онаалгалар			
Ниити		6 8				

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММАГА ЭДИЛГЕ КЫЛГАНЫНЫҢ ЧЫЛДАГААНЫ

[illegible]